

виключає США, Австралію, Нову Зеландію і Південну Азію, вперше сформульоване М.Махатхіром, було закладено в більшість наступних ініціатив з конструювання східноазійського регіоналізму, в тому числі під час підготовки саміту "Азія – Європа" (ASEM) в 1996 р. і створення саміту "АСЕАН+3" в 1997 р.

Тож основною формою економічної інтеграції в АТР в 1990-х рр. став форум АТЕС. Значний вплив на його діяльність мали ініціативи адміністрації Клінтона, за якими початковий проект АТЕС було значно розширено. В липні 1993 р. У.Клінтон запропонував створення "Тихоокеанської співдружності" в форматі АТЕС. В листопаді 1993 р. в Сіетті (США) відбувся перший саміт АТЕС на рівні глав держав, на якому президент Клінтон виступив з ініціативою створення до 2020 р. Азійсько-тихоокеанської зони вільної торгівлі [13]. Вона отримала розвиток на наступному саміті АТЕС в Джакарті, після якого на неформальному саміті лідерів АТЕС в Богорі було схвалено декларацію про наміри лібералізувати торгівлю й інвестиції між провідними країнами регіону до 2010 р., між усіма країнами регіону, включаючи менш розвинуті – до 2020 р. Богорська декларація наголошувала на відданості лідерів АТЕС глобальній лібералізації торгівлі; метою АТЕС проголошувалася вільна, відкрита торгівля й інвестиційна діяльність в АТР, що сприятиме вільній торгівлі й інвестиціям в усьому світі [14].

Адміністрація Клінтона активно використовувала АТЕС для просування американських економічних інтересів в АТР і створення "Азійсько-Тихоокеанської економічної спільноти" на чолі з США. Паралельно вона продовжувала переговори з лібералізації торгівлі на двосторонньому рівні, розпочаті адміністрацією Дж.Буша з метою відкриття ринків інших держав, передусім Японії і КНР.

Отже, ініціативи про створення суто-азійського інтеграційного економічного угруповання в той час не були реалізовані як через спротив США, так і через неготовність регіональних держав до створення структури без участі США – основного гаранта регіональної безпеки і основного ринку збуту продукції експортно-орієнтованих економік регіону. Була також відсутня політична воля до суто-азійського регіоналізму. Рубіжною подією, що змінила таку тенденцію, стала Азійська фінансово-економічна криза 1997-1998 рр., яка різко посилила розуміння взаємозалежності регіональних економік в епоху глобалізації, значення тісного співробіт-

ництва східноазійських держав в фінансово-економічній сфері; спричинила кризу АСЕАН; сприяла значному покращенню регіонального іміджу Китаю в результаті його "відповідальної політики" під час кризи, в той час як імідж США в умовах кризи різко погіршився. Врешті криза стала поштовхом до створення форуму "АСЕАН+3" (АСЕАН, Японія, КНР, РК), зародження в цьому форматі елементів "нового регіоналізму" як багатоаспектної форми інтеграції, що включає в себе не лише економічні, але й політичні, соціальні, культурні аспекти. На початку ХХІ ст. під його впливом формувалася концепція "східноазійської спільноти" за участю лише азійських держав на основі спільних "азійських цінностей".

1. Sopiee, Noordin. A Man & His Idea. Selected Writings and Speeches. – Kuala Lumpur, Malaysia: Institute of Strategic and International Studies, 2006. – Pp. 272-278; Yang Baojian, Yang Ling. New East Asian regionalism in the Context of Globalization: A Stepping Stone to Development [Електронний ресурс] / SEI on line. – Режим доступу: <http://www.seiiofbluemountain.com/upload/product/201001/1263262613qx06p3q.pdf> 2. Sopiee, Noordin. Op.cit. – P.298. 3. Koh, Tommy T.B. The United States and East Asia: Conflict and Co-operation. – The Institute of Policy Studies, Singapore, 1995. – P.1. 4. Remarks to the Asian Society in New York City, November 12, 1991 // Public Papers of the Presidents of the United States. George Bush. 1991 (in two books). Book 2. – Washington: United States Government Printing Office, 1992. – P.1146; Remarks to the Australian Parliament in Canberra. January 2, 1992 // Public Papers...George Bush. 1992 (in two books). Book 1. – Washington, 1993. – P.5. 5. The World Bank. The East Asian Miracle. – New York: Oxford University Press, 1993. 6. Acharia A. A Quest for Identity. International Relations in Southeast Asia. – Oxford University Press, 2000. – P.124. 7. Remarks at a State Dinner Hosted by Emperor Akihito of Japan in Tokio. January 9, 1992 // Public Papers... George Bush. 1992-1993 (in two books). Book 1. – Washington, 1993. – Pp.65-66. 8. 1992 U.S.-Japan Global Partnership Agreement [Електронний ресурс] / International Trade Administration. – Режим доступу: <http://www.mac.doc.gov/japan-korea/market-opening/ta920109.htm> 9. The Enterprise for the Americas Initiative: Description and Up-date October 1992 [Електронний ресурс] / The Development Group for Alternative Policies, INC. – Режим доступу: http://www.developmentgap.org/americas/EAI_Description_and_Update.pdf 10. Wu Yi: Yearender on Foreign Trade // China. Facts & Figures Annual Handbook. V.23. – Gulf Breeze, Florida: Academic International Press, 1996. – P.188. 11. Remarks upon Departure for Asian Pacific Nations, December 30, 1991 // Public Papers... George Bush. 1991 (in two books). Book 2. – Washington, 1992. – Pp.1670-1671. 12. Mahathir, Mohamad. Achieving True Globalization. – Selangor Darul Ehsan: Pelanduk Publications, 2004. – Pp.4-5. 13. Remarks to the Seattle APEC Host Committee. November 19, 1993 // Public Papers... William J. Clinton, 1993 (in two books). Book 2. – Washington, 1994. – Pp. 2013-2020. 14. APEC Economic Leader's Declaration of Common Resolve. Bogor, Indonesia. November 15, 1994 // Public Papers...William J. Clinton, 1994 (in two books). Book 2. – Washington, 1995. – Pp.2094-2097.

Надійшла до редколегії 14.03.12

А. Діхтяренко, асп.

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗНАТЬ В УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – ПОЧАТОК 1970-х рр.)

У статті розглянуто заходи урядових та громадських організацій щодо популяризації природоохоронних знань в УРСР у другій половині 1940-х – на початку 1970-х років.

In the article governmental and nongovernmental organization's actions on promotion of nature protection knowledge in Soviet Ukraine in second half of 1940th – at the beginning of 1970th are revealed.

Охорона природи є не лише біологічною, а й соціальною проблемою і не може бути вирішена без природоохоронної пропаганди, оскільки лише добре поінформоване суспільство може зрозуміти і вирішувати питання охорони природи. Саме таким шляхом, об'єднуючись в різні природоохоронні організації, інтелігенція України намагалась підняти суспільство на шлях захисту природного середовища та якимось чином вплинути на тодішню владу. Вияв громадської активності в перші десятиліття після Другої світової війни у сфері захисту навколишнього природного середовища викликає великий науковий та пізнавальний інтерес.

Вітчизняна історіографія, що існує на сьогодні, є недостатньою для розгляду даного питання. Започатковано розгляд даної теми В.Е.Борейком "Шляхи та методи природоохоронної пропаганди" 1996 року, а також праця 2000 року "Історія руху студентських природоохоронних дружин України в документах та спогадах". Однак наукова актуальність, практична значущість і недостатнє комплексне вивчення природоохоронної пропаганди разом з екологічним рухом в Україні диктують необхідність спеціального дослідження. Багатогранна діяльність громадських екоорганізацій та товариств, значення природоохоронних традицій українсь-

кого народу заслуговують особливої уваги, детального й всебічного аналізу. Надзвичайно важливо це зробити у сучасних умовах національно-духовного і державного розвитку України, коли екологічний чинник виступає у ролі об'єднуючого і націотворчого начала.

Природоохоронну громадськість республіки на той час було об'єднано в різні організації, зокрема: Українське товариство мисливців та рибалок (УТМР), Українське товариство охорони природи (УТОП) та дружини природоохоронної роботи, до складу якої входили загалом студенти та молодь. Найяскравішою та наймасовішою з них являється Українське товариство охорони природи (УТОП). Станом на 1 січня 1973 рік воно нараховувало у своїх лавах понад 8,5 мільйонів осіб. (або 17,5% населення республіки) 37 тисяч підприємств, колгоспів, учбових закладів, інших установ і організацій входили в товариство на правах колективних членів [20, арк. 42].

З початку свого утворення оргбюро УТОП передбачало видавничу діяльність, зокрема видання журналу з охорони природи. 15 жовтня 1946 р. відбулось засідання товариства під керівництвом Б.І.Чернишова де вирішено прохати ЦК КП(б)У дозволу на видання журналу "Охорона природи", а дитячі газети "Зірка", "Сталінське плем'я" присвятити сторінкам охорони природи [8, арк. 2]. Товариство через бюро наукової пропаганди АН УРСР провело публічні лекції у м. Київ – академік Б.І.Чернишов – "Завдання науки по відношенню охорони природи" і проф. М.І. Котова – "Історія і наукові проблеми охорони природи на Україні". У 1948 році була видана з цієї серії книжка "Вивчаймо природу нашої країни" тиражем у 10 тис. екземплярів, котра на протязі 2-3 днів розійшлася [9, арк. 4]. Окрім цього, оргбюро товариства був розроблений план видання "Календаря природи України", деякі розділи були вже написані: "Історія охорони природи в УРСР" – автор проф. М.І.Котов, "Заповідники УРСР" – автор П.С.Шаміт та ін. [10, арк. 1-2]. Але відсутність засобів для того, щоб розраховуватися з авторами і для видання в цілому не дозволило завершити це починання.

Саме причина нестачі коштів змусило оргбюро УТОП у травні 1949 р. довести до відома ЦК КП(б)У та просити видати наказ редакторам республіканських газет про співпрацю у популяризації охорони природи, розміщуючи в центральній пресі матеріали по охороні природи. Але на ці прохання відповіді не було. Ще в грудні 1948 року керівник Головного управління по заповідникам при Раді Міністрів УРСР Л.Мартинюк жалівся секретарю ЦК КП(б)У Литвинову, що жодна республіканська газета та журнал не містять матеріалів по охороні природи [4, с. 26].

З таким рішенням у 1950 р. Головне Управління по заповідникам звернулося до РМ УРСР за фінансовою допомогою УТОП у розмірі 60 960 руб. на утримання апарату, дозволити товариству самому займатися видавничою діяльністю з метою широкої пропаганди ідей охорони природи, друкування науково-популярної літератури і виділити на видавничу діяльність 70 тис. руб. [11, арк. 7]. Однак це звернення не було задоволено, а на повторне прохання з даного питання Міністерство фінансів 25 березня 1950 р. надіслало відповідь, де зазначалося, що проектом державного бюджету УРСР таких витрат не передбачено і не вважає за можливе виділяти з бюджету кошти УТОП [12, арк. 8].

Період з липня 1953 року до липня 1958 року характеризувався зміцненням товариства, активною видавничою діяльністю, пропагандою охорони природи та ін. [14, арк. 5]. До 1953 р. було видано лише статут товариства та "Календар природи України" 1951 р. А вже до 1957 р. окремими брошурами або книгами були видані:

у 1954 р. "Положення про юнацьку секцію", 1955 р. "День птахів", Н.Е.Кононова (лекція) "Пам'ятка садоводу", "Акваріум та акваріумні рибки" (лекція) Н.Е. Кононова, "Календар природи" В.В.Пархоменко, Статут товариства 1956 р., у 1957 р. "Боротьба зі шкідниками та хворобами декоративних та плодкових насаджень" В.Ю.Пархоменко та В.Ф.Бондаренко [14, арк. 6]. Спільно з Міністерством рибного господарства УРСР було видано "Пам'ятку по охороні та відтворенню запасів риби і річного рака у внутрішніх водоймах УРСР", які підготували Д.В.Макєєв, М.Е.Сальніков, С.Я. Бродський [14, арк. 7].

Значну питому вагу у видавничій діяльності, особливо у 1956-1957 рр., займало видання плакатів, листівок та закликів. З 1954 по 1957 рік УТОП видав 5 плакатів тиражем 42 тис. екз., 12 гасел тиражем 18 тис. екз., 9 листівок про риб тиражем 54 тис. екз., 12 листівок про птахів і тварин тиражем 12 тис.екз. і 5 листівок для юнатів тиражем 21 тис. екз. [4, с. 26]. Президія Республіканської Ради в цей період проводила підготовку проекту постанови ЦК ЛКСМУ про організацію виховної роботи та активне залучення молоді України до вивчення охорони та збагаченню природи рідного краю [14, арк. 5].

26 травня 1958 року у м. Києві відбулась нарада, організована УТОП та сприяння розвитку природних багатств спільно зі спілками радянських письменників і художників України. Сюди було запрошено представників редакцій видавництв, міністерств, урядових установ. Присутніх було понад 100 чоловік [14, арк. 10]. Нарада ставила перед собою завдання обговорити стан охорони природи, виділення шляхів мобілізації громадських зусиль на покращення стану охорони природи із залученням до цієї справи письменників, художників, журналістів, працівників органів преси, радіо, вчених біологів на пропаганду знань про закони природи на виховання почуття радянського патріотизму. Було відмічено незадовільний стан охорони природи на Україні. Президія організувала публікації в газетах з питань охорони природи [14, арк. 11].

Для подальшого розвитку діяльності УТОП потрібно було забезпечити його насамперед можливістю видавничої діяльності, особливо виданням брошур, книжок для юнацтва. Наскільки ці можливості у товариства були обмежені, можна побачити з того, що неодноразово збірники здавались до друку ще 1951 р. і лежали у портфелях двох видавництв близько семи років [14, арк. 22].

У 1959 р. УТОП значно розширив, порівняно з 1958 р., використання в пропагандистській роботі друкованого слова, товариство віднайшло в собі нові форми пропаганди охорони природи та завдяки за покращення її стану. Львівська філія видала пам'ятки членам юнацької секції, почесні доручення, підготувала і надрукувала спільно з облвідділами народної освіти заходи по охороні природи. Видання афіш про конкурси, вечори, запитань і відповідей також сприяло популяризації роботи товариства. Через нестачу коштів та без погодження Ради Міністрів УРСР УТОП не могла видати монографію "Визначні сади і парки України", хоча монографія була повністю підготовлена до друку [15, арк. 2].

Друкування масовим тиражем на громадські кошти листівок і закликів товариство не могло здійснити з огляду на нестачу складського приміщення. На звернення до управління справами АН УРСР з проханням про допомогу і надати хоча б тимчасове приміщення, Товариство отримало відмову [15, арк. 3-4]. Таке ставлення до УТОП гальмувало подальший розвиток його діяльності. Дуже складними були взаємостосунки між видавництвом АН УРСР і редакційною колегією. На жаль, не всі керівники місцевих партійних і радянських

органів усвідомлювали важливість охорони природи і те, яку велику допомогу вони можуть надати громадськості у справі охорони природи при незначній витраті особистого часу.

Проблемні питання охорони природи були порушені в статті почесного члена УТОП М.Т.Рильського і голови товариства академіка АН УРСР П.С. Погребняка "На захист рік", яка була надрукована в газеті "Правда України" від 11 червня 1959 р. [19, арк. 5].

З початком 1960-х років "Робітнича газета" перша на Україні стала випускати щомісячно природоохоронну сторінку (6 колонок). Велика заслуга в природоохоронній пропаганді належить Петру Степановичу Погребняку. В кінці 1950-х – початку 1960-х років у республіканських газетах на захист природи він опублікував біля десятка статей, домігся випуску кількох номерів збірника УТОП. Саме він навірнув до пропаганди охорони природи свого друга, впливову на Україні людину – поета Максима Рильського, який в УТОП очолював секцію захисту тварин і активно приймав участь в природоохоронній роботі. У 1960 р. ним видано чудовий огляд "Природа та література" [7, с. 12]. Максим Рильський був не лише членом президії УТОП, Комісії по охороні природи АН УРСР, виступав за охорону природи в пресі і на конференціях, але й написав дуже цікаве дослідження про роль літератури у вихованні любові до природи. 29 жовтня 1960 р. він виступив зі статтю "Боротьба за красу". Позиція відомого письменника діаметрально категорично розходила з партійною точкою зору, виголошеною в той час майже чи не головою Ради Міністрів СРСР Підгорним – "будівництво комунізму важливіше за красу" [4, с. 30].

На II з'їзді УТОП (1961 р.) редакціям "Робітничої газети" та журналу "Перець" було висловлено подяку за широке висвітлення актуальних питань охорони природи [6, с. 208]. Протягом 1960 р. на тему охорони природи та сприяння розвитку природних скарбів членами УТОП було опубліковано близько 1500 статей у центральних та регіональних газетах. Значну допомогу у виданні надавала газета "Правда України", "Робітнича газета" та ряд обласних газет [16, арк. 3]. Зокрема, можна навести назви окремих статей: "Рости молодим дубам", "Колгоспне село", "Краса рідної землі" у газеті "Робітнича газета", "Найвеличніше і найчудесніше" у газеті "Радянська Україна". У 1961 р. були опубліковані книги "Хай шумить земля гаями", "Парки України" тощо [17, арк. 2].

Продовжувало УТОП нарощувати і природоохоронну агітацію. Видавши в 1960-му році 110 назв плакатів і листівок тиражем 460 тис. екз. [4, с. 30]. Протягом 1961 р. силами УТОП було проведено значну роботу з пропаганди закону "Про охорону природи УРСР", зокрема проведено 4 міжобласних загальних семінарів у містах Житомирі, Сімферополі, Ужгороді та Харкові. У роботі семінарів взяло участь біля 500 представників від усіх філій товариства [17, арк. 1-2]. У 1961 р. на екрани республіки вийшло 2 фільми, присвячені охороні природи на Україні: "Пригоди Перця" та "Краса рідної землі", створені за участю Президії УТОП [17, арк. 3]. УТОП приймало активну участь у створенні щомісячного радіожурналу "Рідна природа". В журналі виступали голова товариства академік П.С. Погребняк, заступник голови П.І. Патона [18, арк. 6].

Популярною формою культурно-масової і агітаційно-пропагандистської роботи були вечори запитань і відповідей, організованих УТОП. Облфілії товариства здійснювали заходи спільно з Управлінням культури в парках і садах, переважно в літній період. Вони включали фотовиставки, конкурси на тему охорони природи та сприяння розвитку природних багатств [17, арк. 2].

Природоохоронний бум в газетах та журналах наприкінці 1950- початку 60-х років у своїй більшості пояснюється участю письменників в охороні природи. І.Г.Підоплічко, П.С.Погребняк, М.Т. Рильський, з іменами яких були пов'язані справжні природоохоронні битви за заповідники УРСР.

Керівник комісії по охороні природи АН УРСР Іван Григорович Підоплічко – автор більше 30 природоохоронних статей. Однак охорона природи як така не входила в сферу його суто наукових інтересів, він не написав жодної з цієї теми монографії чи іншої серйозної наукової публікації. Він більше виступав як популяризатор природоохоронної ідеї, використовуючи для цього "Вісник зоології", в якому був відповідальним редактором, Українську радянську енциклопедію, де був заступником головного редактора, журнал "Наука і суспільство", де був членом редколегії, навіть піонерські і комсомольські газети [5, с. 277].

З середини 1960-х років УТОП активно взялось за видання свого власного природоохоронного журналу. Однак ЦК КПРС відмовив і після трьох засідань ЦК КПУ "Рідна природа" почала виходити з 1976 року раз на квартал, у вигляді бюлетеня і без права на підписку [4, с. 33].

Велике значення для становлення грамотного, активного, впевненого борця за охорону оточуючого середовища мало систематичне навчання в дружинах по охороні природи. В процесі теоретичної підготовки, окрім традиційних методів (бесід, семінарів, лекцій), застосовувались і нетрадиційні: рольові ігри під час здавання заліків по інспекторському мінімуму, імітаційні ігри, вчені виїзди на водойми, стажування для починаючих суспільних інспекторів.

Значне місце в програмі навчання дружинників відводилось і самостійній роботі з літературою. До їх послуг були книги та брошури з правових питань, охорони природи, психології і пропаганді, спеціальна навчально-методична література, що відображала досвід найкращих відділів і створена самими дружинниками (Д. Кавтарадзе, В.Зубанін, С.Мухачов, В.Борейко). Опубліковані безцінні за своєю методичною насиченістю такі видання, як програма по боротьбі з браконьерством "Вистріл", програма по вивченню та охороні річкових тварин "Фауна", програма природоохоронної пропаганди та агітації "Трибуна". В Москві, Казані та Києві видали спеціальні збірники молодого дружинника, що містили методичні рекомендації по науковій, оперативній та пропагандистській природоохоронній роботі [2, с. 151].

Друга половина 40-х – поч. 70-их років ХХст. – це час напруженої боротьби між природоохоронною та природоруйнуючою думкою, природоохоронною та "антиприродною" пропагандою. Розмістити в пресі який-небудь матеріал по охороні природи було неможливо. У грудні 1962 року ЦК КПУ постановою "Про скорочення мережі і впорядкування випуску журналів та видань журнального типу в республіці та ліквідацію їх збитків" заклав з десяток літературних і наукових журналів. Серед них "Збірник праць Зоологічного музею АН УРСР" та "Щорічник Української ботанічної організації" [3, с. 21]. Без дозволу партії не могла відбутись ні одна суттєва подія, навіть відкриття нового музею. В червні 1964 року секретаріат ЦК КПУ на основі союзної "вказівки" прийняв рішення "Про підвищення ролі музеїв в комуністичному вихованні трудящих". Наказавши Міністерству культури об'єднати однотипні музеї, а також заборонити, без дозволу ЦК КПУ, створення нових. Тепер вже для того щоб відкрити музей, потрібно було довести ЦК, що ця організація є дійсно необхідною. Органи цензури з боку партії діяли поза законом. Цензура проглядала все: експонати, путівники, навіть звукові за-

писи. Не сподобалась яка-небудь стаття чи книга, і ЦК КПРС, ЦК КПУ, обкоми, місткоми, райкоми влаштували "показові головомійки" журналістам та видавцям.

У 1967 р. проведено ознайомлення Державним комітетом Ради Міністрів УРСР по охороні природи зі станом видавничої літератури по охороні природи показало, що в УРСР ця робота ніким не координується [13, арк. 10]. У цьому ж році було опубліковано книгу "Охороняймо природу", що була збірником законів, постанов і положень з охорони природи в УРСР обсягом 12 друкованих аркушів і тиражем у 2 тис. примірників. Всі нормативно-правові документи, що стосувались охорони природи друкувались у цьому збірнику [13, арк. 13].

Згідно з довідкою про стан з виданням літератури в УТОП на 1968 рік, у розробці відділу по масовій та видавничій роботі Державного комітету Ради Міністрів УРСР з охорони природи перебували наступні рукописи: 1) "Клуб юних біологів"; 2) книга Скородумова "Довідки по боротьбі з ерозією ґрунтів"; 3) Корнєєва "Червень – місяць тиші"; 4) Мунтяна "Охорона природи та естетичне виховання людини". У видавництві "Урожай" також перебували плакат про захист річок, 5 плакатів у видавництві "Молодь" про охорону птахів, книги Полічковського "Про діяльність природоохоронних об'єктів", Федоренка "Хімія і природа" [13, арк. 17].

28 серпня 1970 р. українська республіканська газета "Робітнича газета" опублікувала критичну статтю письменників Л.Леонова та Б.Рябініна "Заповідний – означає недоторканий" [1, с. 75], де не називаючи прізвищ, критикувалась звичка керівних чиновників полювати у заповідниках. А вже 4 вересня 1970 року під керівництвом секретаря Лутака відбулось засідання Політбюро ЦК КПУ, на якому було прийнято постанову "Про помилки та неправильні виступи "Робітничої газети", покрано керівництво газети та керівника Держкомприроди УРСР Б.Вольтовського, до якого журналісти звертались

за консультацією [3, с. 24]. Далі вже й самі журналісти все частіше відмовляли авторам у публікації критичних матеріалів на екологічну тему.

Таким чином, можна сказати, що др. пол. 1940-их – поч. 1970-их років – це час, коли в суспільній свідомості одночасно існували та конкурували за вплив дві діаметрально протилежні ідеї. Одну, народжену на перетині двох віків, у висококультурному середовищі пропагандувала небагаточисельна і найкраща частина інтелігенції – вчені, письменники, журналісти, вчителі, робітники природоохоронних сфер. Іншу, що з'явилась ще під час лихоліття 1930-40-х років серед байдужих до проблем охорони природи, продажних і людей-невігласів, головним чином охоплених жадобою влади або мрією про неї. Саме такою хиткою рівновагою в цей період і пояснюється обмеженість методів і форм природоохоронної пропаганди: статті в пресі, лекції, музеї. Природоохоронна пропаганда, як метод охорони природи, ще довго була представлена сама собі, а якщо і розвивалась, то окремими ентузіастами "всліпу".

1. Боре́йко В.Е. Записки природоохранника. – К., 2000.
2. Боре́йко В.Е. История движения студенческих природоохранных дружин Украины в документах и воспоминаниях. – К., 2000.
3. Боре́йко В.Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). Т.2. – К., 1997.
4. Боре́йко В.Е. Пути и методы природоохранной пропаганды. – К.: КЭКЦ, 1996.
5. Боре́йко В.Е. Словарь деятелей охраны природы. 2-е изд. доп. – К., 2001.
6. Коцур Н. В Украинском обществе охраны природы. – Новосибирск, 1963.
7. Рильський М. Природа і література. – К., АН УРСР, 1960.
8. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 5. 9. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 8. 10. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 9. 11. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 10. 12. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 17. 13. ЦДАВО. – Ф. 4778. – Оп. 1. – Спр. 65. 14. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 72. 15. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 77. 16. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 84. 17. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 94. 18. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 108. 19. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 126. 20. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 412.

Надійшла до редколегії 14.03.12

М. Казьмирчук, канд. іст. наук

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1861 – 1917 рр.)

Автор аналізує становище дітей та підлітків на фабриках і заводах Київської губернії, вивчає законодавче оформлення експлуатації дитячої праці буржуазією пореформеного періоду.

The author analyses the situation about children and teenagers on factories and plants of Kyiv gubernya, also the author investigates bourgeoisie's official registration of the legislation for exploitation of children's work after reformation period.

Уявлення про дитинство наприкінці XIX – на початку XX ст., яким воно має бути, було досить розмите. Ще первісні люди мали ініціації, за якими визначалася вікова межа – перехід до іншої вікової і статусної категорії, із її правами та обов'язками. Наприкінці XIX ст. "дитинство" отримало нове визначення, завдяки розвитку капіталізму в Російській імперії, де почали продавати все, включаючи працю дітей та підлітків. Особливо яскраво проблема "втраченого дитинства" проявлялася у економічно розвинутій Київській губернії, де постало багато потужних заводів і фабрик, якими управляла новосформована верства – буржуазія. Так, за даними на 1880 р. у Київській губернії нараховувалося 327 фабрик і заводів, 9473 робітників, а прибутки від виробництва сягали 26 млн. руб. і були найбільшими з поміж губерній Південно-Західного краю [6, арк. 17-17зв.].

Проблема використання праці підлітків та неповнолітніх на фабриках і заводах Київської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. не висвітлювалася вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Тому метою даної статті є розкриття проблем пов'язаних із "втраченим дитинством" пореформеного періоду на

прикладі використання дитячої праці на підприємствах Київської губернії.

Традиційні сімейні цінності у кожного окремого стану Київської губернії були різні. Діти духовенства готувалися посісти парафію батька, вчилися і мали можливість заробляти викладацькою працею [1, с. 9, 13, 17]. Діти заможних дворян, вважалися продовженням шляхетного роду, мали широкий вибір навчальних закладів, безхмарне майбутнє та достатньо часу, аби безтурботно його проводити. У селян діти сприймалися як помічники, у яких вони бачили сенс свого життя [2, с. 478, 481, 483]. Проте траплялися й виключення із правил, коли родина не могла прогодувати велику кількість дітей через малий сімейний бюджет, тоді вони змушені були забути про дитинство та працювати як дорослі. У сім'ях робітників, буржуазії та міщан часто використовували працю власних дітей.

У Київській губернії, як і загалом по Російській імперії правоздатність залежала від віку і статі. Так, цивільне законодавство кінця XIX ст. надавало фізичній особі повну майнову дієздатність з моменту досягнення нею 21 року (ст. 213 Зводу законів цивільних, видання